

## לוקיאנוס העברי

יקחם אופל וידמו בחושך, כי בחושך בחרו וימאסו באור, ואנכי בחרתי לי בספרי דרך לוציאן להציג את הבליהם ערומים, אשר יהיו שחוק לכל רואיהם מבלי נגוע בהם. בדרך הזה התייצבתי ובה אלך יתר ימי צבאי.

(אברהם מאפו על ספרו 'עית צבוע', 1857.<sup>1</sup>)

כתביו הסאטיריים של לוקיאנוס השפיעו השפעה עצומה על ספרות ההשכלה היהודית במזרח אירופה. הם היו מעין עוגן להתקפות על החסידות החדשה שהלכה והתפשטה, כאילו לא היה פער בין המאה השנייה לספירה למאה התשע עשרה. הביקורת של לוקיאנוס על נביאי השקר, על עמי ארצות, על פילוסופים מדומים ועל סתם נוכלים ורמאים, כמו גם תיאורי הדיאלוגים הסאטיריים שלו בעולם המתים, שילהבו את דמיונם של המשכילים שנאבקו בגילוייה התיאולוגיים והחברתיים של התנועה החסידית. מקרה ממין זה הוא התרגום הנפלא של מאיר לטריס לסיפור 'תולדות אלכסנדר מאבאנטיכס' [Abonoteichus] נביא השקר' (Ἀλέξανδρος ἢ Ψευδόμαντις), שהוא התרגום הראשון של לוקיאנוס לעברית.<sup>2</sup> התרגום הודפס בכתב העת 'הצפירה' אותו ערך לטריס בשנת 1823, קובץ שנדפס בשמונים עותקים בלבד, ומיועד היה למשכילים

<sup>1</sup> מכתבי אברהם מאפו, מהדורת בן ציון דינור, ירושלים תש"ל, עמ' 19.

<sup>2</sup> לוקיאנוס, 'תולדות אלכסנדר מאבאנטיכס, נביא השקר', הצפירה, ז'ולקווה תקפ"ג, עמ' יג-מב. המקור היווני עם תרגום אנגלי נדפס בתוך: *Lucian, with an English translation by A. M. Harmon, IV, London: The Loeb classical library, 1925, pp. 173-253*. תיאור ראשוני של התרגום העברי נעשה בידי שמואל ורסס, 'הדי הסאטירה של לוקיאנוס בספרות העברית', הנ"ל, מגמות וצורות בספרות ההשכלה, ירושלים תש"ן, עמ' 231-235.

הצעירים 'היושבים בארצות גאליציען פולין ורוסיה'.<sup>3</sup> ככל תרגום אין כאן אלא יצירה חדשה שנוצרה בהקשר חדש. לוקיאנוס הוקם לתחייה בהקשר עברי לוחמני. כך הצהיר לטריס בראש התרגום על ערך ספרי לוקיאנוס ועל מגמותיו:

המכתב הזה כתב החכם לוציאן היוני מעיר סאמאזאטע [Samosata] בארץ יון, עת היתה סרה לממשלת הרומים, והוא חי בערך ארבעים שנים למספר הנוצרים, והוא שלוח לאוהבו כעלזוס [Celsus]. ספרי לוציאן בכלל המה מלאים השכל ודעת, ובדרך התול ושחוק יוציא לאור האמת כשמש בגבורתו. עת עבודת האלילים חשבה להיות למפלה, הוא אזר חיל להפילה כלה לבל תוסיף קום, בהתוליו אשר התל בהם ובמעלליהם, אשר בדאו המושלים הקדמונים האמער [Homer] והעזיאד [Hesiod] מלבם. עוד עשה תשועה גדולה לעם יון, בהראותו את חרפת הכתות השונות אשר התחלקו תלמידי פלוספייון בימיו, איך שמו העיקר לטפל והטפל לעיקר, ואחרי כי אבות הכתות האלה, היו שונים במאכליהם לבושיהם ומנהגיהם, חשבו הבאים אחריהם כי רק זאת חכמם ובינתם לעיני העמים, ושמו כל מגמתם לעשות כמעשיהם וכמנהגיהם למען ישוו אל מוריהם אשר יקראו בשמותם; לא להוקיר האמת והחכמה כמוהם בכל נפשם ובכל מאדם. – ואין גם אחד ממחברות הסופרים הקדמונים אשר יהיה שוה לכל נפש גם בימים האחרונים, כמו ספרי לוציאן.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> על כתב העת ומגמותיו ראו מנוחה גלבוע, 'הצפירה של מאיר הלוי לטריס כקובץ לוחם', סדן: מחקרים בספרות עברית, בעריכת דן לאור, א, תל אביב תשנ"ד, עמ' 87-77; הנ"ל, לקסיקון העיתונות העברית במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, ירושלים תשנ"ב, טורים 66-68; משה פלאי, 'הצפירה בעריכת מאיר הלוי לטריס', קשר 44 (2013), עמ' 29-38; הנ"ל, מכתבי העתים: עיתונות ההשכלה מ-1820 עד 1845, ירושלים תשע"ג, עמ' 49-73.

<sup>4</sup> לוקיאנוס, תולדות (לעיל הערה 2), עמ' יג-יד. דברים אלו נעוצים בהקדמה שכתב ווילאנד לתרגום הגרמני של כתבי לוקיאנוס. ראו להלן הערה 10.

ואם לא די בכך הרי שהוסיף והצהיר על המגמות האקטואליסטיות של הסיפור המתורגם:

אם תקח קורא אהוב! אחד מכתביו, ותחת שמות אנשים ידועים, אשר בימיו, תשים שמות אנשים אשר עודם חיים, אשר לבך ידע מאד כי דרך אחד ילכו – אז תתפלא לראות ותשבע נפשך, כי המאמר הזה כתוב יום אתמול לא בימים הקדמונים, גם בהמאמר אשר שמתי היום נגד עיניך תוכל לעשות כן.<sup>5</sup>

אלכסנדר מאבאנטייכס, נביא השקר, הפך למעין דגם קדמון לצדיקים בעלי המופת במזרח אירופה במאה התשע עשרה. התרמית לאורך הדורות היא אחת והרמאים משתלשלים זה מזה במעין גלגול משונה: 'כי האולת והתרמית, בכל העתים ובכל העמים ילכו דרך אחד, דרך חושך [...] ואך בחלופים ושנויים קטנים יבדלו מנהגי ותהלוכות הרמאים והצבועים, כפי השתנות והבדל עם ועם, מדינה ומדינה'.<sup>6</sup> מנגד עומדים 'מבקשי הדעת' הרודפים אחר האמת והאור, 'אשר מיום הוסדה הארץ ועד שנות דור ודור, יעמדו לשטן לכל מתעה ומדיח את העם מדרך האמת [...] אנשים חקרי לב אשר יגלו קלון המתקדשים לעיני העם'.<sup>7</sup> דימויים אלו והדומים להם, הנעוצים בכתביו הסאטיריים של לוקיאנוס, מסבירים היטב את התקבלותו בקרב המשכילים העבריים, כשם שיש בהם להסביר את הלהט להמשיך או לעבד את יצירותיו בתוך מציאות חדשה.

עם זאת, היו גם כאלו שהתרעמו על תפוצתה של ספרות מעין זו. כך למשל דרש נפתלי הרץ וייזל ממשכילי ברלין שערכו את 'המאסף', 'שבהעתקות השירים והזמירות, לא תזכירו שמות העצבים הקדמונים שזכרום היונים והרומים בשיריהם ובמוסריהם, ואחריהם נמשכו כל משוררי זמננו באירופה, ולא כאלה חלק יעקב, לא יישמעו על פיכס'. ועוד הוסיף וזעק: 'חדלו לכם מדבר או מהעתיק מליצות וסיפורי היתולים להתל באחיכם ובמעשיהם הן לכלל או לפרט כדברי הסאטירע. [...] דבש וחלב

<sup>5</sup> לוקיאנוס, תולדות (לעיל הערה 2), עמ' יד.

<sup>6</sup> שם, עמ' מב.

<sup>7</sup> שם, עמ' כח.

תהיה תחת לשונכם, לדבר בענוה ובדרך מוסר וכבוד הבריות ותמצאו חן בעיני אלהים ואדם'.<sup>8</sup> אך לא רק שקריאה זו נשארה תלויה ועומדת באוויר אלא שסאטירות נוסח לוקיאנוס (ראש להן 'שיחות עם המתים') הפכו לז'אנר פופולרי למדי בספרות ההשכלה העברית בשלהי המאה השמונה עשרה ובראשית המאה התשע עשרה, וחלק מהן אף פורסמו מעל דפי 'המאסף' הגרמני.<sup>9</sup> המשכילים הצעירים בברלין, ויותר מאוחר אלו בגליציה, הפכו את הסאטירה לכלי מבטא מרכזי לעיצוב השקפותיהם החדשות מנגד לסביבתם, עד שניתן לומר כי ראשיתה של הספרות העברית החדשה לא נעוצה בשירים השדופים והפסבדו-מקראיים דוגמת אלו של ויזל, אלא ביצירות שנכתבו בז'אנר הסאטירי הלוחמני והעוקצני. במובן זה הזינו הסאטירות של לוקיאנוס, כמו גם סאטירות של אחרים, את המגמות החדשות בספרות ההשכלה העברית.

כתבי לוקיאנוס לא היו גלויים למשכילים ביוונית והם נחשפו אליהם בעיקר דרך תרגומם לגרמנית, ובייחוד דרך המהדורה הידועה של כריסטוף מרטין וילאנד (1733-1813) שראתה אור בששה כרכים בשנים 1789-1788.<sup>10</sup> כך כתב לטריס בראש תרגומו כי 'ספרי לוציאן נעתקו לכל לשונות

<sup>8</sup> נפתלי הרץ ויזל, 'נחל הבשור', המאסף (תקמ"ד), עמ' ז-ח. על הזיקה המורכבת של משכילים שונים אל העולם היווני והרומי ראו יותם כהן, "'כננס על גבי ענק": יחסה של ההשכלה היהודית אל תרבות יוון ורומא', ציון עח (תשע"ג), עמ' 351-378.

<sup>9</sup> יהודה פרידלנדר, במסתרי הסאטירה: פרקים בסאטירה העברית החדשה, ג, רמת גן תשנ"ד, עמ' 18-20; ורסס, הדי הסאטירה (לעיל הערה 2), עמ' 223-248; משה פלאי, סוגות וסוגיות בסיפורת ההשכלה העברית, תל אביב תשנ"ט, עמ' 48-90.

<sup>10</sup> Christoph Martin Wieland, *Lucians von Samosata Sämtliche Werke*, aus dem Griechischen übersetzt und mit Anmerkungen und Erläuterungen, Leipzig 1788-1789. מהדורה זו זכתה למספר הדפסות, בין השאר בוינה 1813. ראו M. D. Macleod, 'Lucian von Samosata, Sämtliche Werke', *The Classical Review* 24 (1974), pp. 134-135; ורסס, הדי הסאטירה (לעיל הערה 2), עמ' 225. ההקדמה שחיבר ויילנד לכרך הראשון (עמ' xlvi-iii) הופיעה גם בתרגום האנגלי של כתבי לוקיאנוס: William Tooke, *Lucian of Samosata, from the Greek with the Comments and Illustrations of Wieland and others*, London 1820

איראפע, ומן העתקות הכי נכבדה היא אשר העתיק המליץ ווילאנד לשפת אשכנז.<sup>11</sup> נראה שכרכים אלו אכן היו נפוצים למדי בקרב משכילי גליציה. כך סיפר לימים לטריס שעל שולחנו של נחמן קרוכמל (רנ"ק) היו מונחים דרך קבע כרכי תלמוד, ספר הזוהר, ספר המידות לשפינוזה, ו'ספר לוקיאנוס מסאמאזטא על גביהם'.<sup>12</sup> השפעת תרגומיו של ווילאנד הייתה גדולה על משכילי מזרח אירופה ודי לציין את יצחק ארטור ששאל סכמות ספרותיות רבות מלוקיאנוס (בייחוד ביצירות 'תלונת סני וסנסי וסמנגלוף' ו'חסידות וחכמה'), עד שכונה בידי אחדים בשם 'לוציאן העברי'.<sup>13</sup> השפעה מעין זו ניכרת גם ביצירותיהם של טוביה פדר, יוסף פרל, יהודה ליב מיזס, אברהם מאפו, פרץ סמולנסקיין ואחרים.

לא במקרה הפכה דווקא מהדורה זו של ווילאנד לפופולרית. הוא לא רק תרגם את לוקיאנוס לגרמנית אלא הפך אותם לטקסטים המדברים על זמנו ומקומו. תרגומיו היו חופשיים, הוא הוסיף הקדמה משלו לטקסטים ופיזר לאורכם הערות שנונות ועוקצניות המעמידות את הטקסט באור היסטורי חדש, כאילו נכתב נגד 'הזיות דתיות' (Schwärmerei), 'אמונות תפלות', שרלטנים, מאגיקונים ואגודות סתרים, שהיו נפוצים בגרמניה במאה השמונה עשרה.<sup>14</sup> כך עשה ווילאנד גם עם עלילותיו של אלכסנדר נביא השקר (בלשונו: 'Alexander oder der falsche Prophet') שלתרגומו

<sup>11</sup> לוקיאנוס, תולדות (לעיל הערה 2), עמ' יד.

<sup>12</sup> מאיר לטריס, זכרון בספר, וינה תרכ"ט, עמ' 70.

<sup>13</sup> שניאור זק"ש, 'על דבר המליץ הנשגב אשר אין ערוך אליו הר"ר ערטער', כנפי יונה, ברלין תר"ח, עמ' 36.

<sup>14</sup> על תרגומו של ווילאנד ומגמותיו העיקריות ישנה ספרות עצומה. ראו בין השאר Luc Deitz, 'Wieland's Lucian', *Lucian of Samosata Vivus et Redivivus*, eds. Christopher Ligota, Letizia Panizza, London: Warburg Institute, 2007, pp. 175-190; Gerhard Braunsperger *Aufklärung aus der Antike: Wielands Lukianrezeption in seinem Roman «Die geheime Geschichte des Philosophen Peregrinus Proteus»*, Frankfurt: Lang, 1993; Manuel Baumbach, *Lukian in Deutschland: Eine forschungsgeschichtliche Analyse vom Humanismus bis zur Gegenwart*, Munich: Fink, 2002, pp. 89-113

הוסיף 64 הערות. מעבר לביאורים היסטוריים ופילולוגיים הציג ווילנאד את אלכסנדר כדגם קדמון של מאחזי עיניים, כאב טיפוס של השרלטן הידוע קאליוסטרו (Alessandro Cagliostro), וכמי שבדמותו ניתן לזהות קנאים נוצרים בני הזמן שמוציאם את שם הדת והאמונה לשווא ומתנגדים להשכלה, לפילוסופיה ולתבונה.<sup>15</sup>

ברוח זו ניגש גם לטריס לסיפור וכשם שווילנאד היה חופשי בתרגומו מהמקור היווני כך היה לטריס חופשי בתרגומו מתוך ווילנאד. לטריס עיבד, קיצר וקיצץ את הנוסח הגרמני, עד שהעמיד סיפור של איש מרמה אוניברסלי המנצל את ההמון הנבער ויצר מעין בבואה הפוכה לסיפורים שסופרו בעל פה על הצדיקים באותן שנים (סיפורים שמקצתם הופיע בדפוס בשנת 1814 בספר שבחי הבעש"ט).<sup>16</sup> לטריס הבליע לאורך התרגום הערות אירוניות משלו, החסיר מה שחפץ להחסיר ואף הוסיף בגוף הטקסט משפטים משלו.<sup>17</sup> לעתים נראה כי בחר להשמיט שמות אנשים ומקומות שלוקיאנוס הזכיר, ואף השמיט קטעים שלמים וארוכים מהעלילה, בכדי שלא להעמיס על הקורא העברי מיתולוגיה זרה לו ובכדי שנקל יהא לראות בה עלילה טיפולוגית ולא מקרה ספציפי שאירע בעבר. עם זאת, לחלק מההשמטות היו מגמות אידאולוגיות אחרות, כמו למשל צנזור קטעים מיניים מוקצנים (הנחשים היונקים משדי נשים, הנערים הצעירים שבאו אל אלכסנדר ונשקו לפיו, פרשיית הנשים עמן שכב, ועוד כיוצא באלו הדברים), תיאורים ססגוניים שוודאי לא התאימו לטעמו השמרני של הקורא העברי המשכיל.

לטריס אף טרח להוסיף תשע הערות לטקסט שחלקן מבארות שמות שהוזכרו בידי לוקיאנוס ואחרות מפליגות להקבלות למזרח אירופה. כך לצד התיאור של אלכסנדר כמנצל את המון העם, בידעו כי 'האיש אשר

---

<sup>15</sup> Christoph Martin Wieland, *Lucians von Samosata Sämtliche Werke*, aus dem Griechischen übersetzt und mit Anmerkungen und Erläuterungen, Leipzig 1788, 3, pp. 165-228

<sup>16</sup> על דינמיקה זו בספרות ההשכלה ראו יונתן מאיר, חסידות מדומה: עיונים בכתביו הסאטיריים של יוסף פרל, ירושלים תשע"ד, עמ' 28-59.

<sup>17</sup> ראו דוגמאות לשינויים מעין אלו והשוואה בין התרגום של לטריס לזה של ווילנאד אצל ורסס, הדי הסאטירה (לעיל הערה 2), עמ' 226-228.

מעשהו זר ומתמיה, קדוש יאמר לו', הוסיף את ההערה :

אל יאשימני הקורא כי שמתי לו פה למטרה אנשים ידועים נוכלים כאלכסנדר הזה, אשר כמוהו ישנו את טעמם לפתות את המון העם. חלילה לי! אני את ספורי הסופר היוני אשמורה אשר ספר לנו מאיש תרמית הזה אשר חי ימים רבים לפנינו; ואם ימצא הקורא אנשים גם בימינו אשר שוים אליו בדרכם ועלילותם, ותחת אשר כבדם עד כה, יהיו לו לחרפות: לא בי האשם, ולא עלי תלונתו.<sup>18</sup>

במקום אחר, בתיאור מעשה המרמה של אלכסנדר ולקחת נדבות מפשוטי העם לשם קבלת ברכה, העיר לטריס:

פה עוד הפעם אבן נגף, כאשר העירוני למעלה, והקורא יחשדני מחדש כי אלעג ואתעלל באנשים ידועים, אשר יעשו גם בימינו כדבר הזה, יתנו את הברכה, ויקחו כסף מקנתה; אולם העידותי היום הזה את השמים ואת הארץ, כי לא שניתי פה את דברי הסופר היוני אשר חי ימים רבים לפנינו. ומה אני, כי האולת והתרמית ילכו בכל העתים ובכל העמים דרך אחד, להטעות את העם, למען יזנו אחריהן?<sup>19</sup>

דברים מיתממים אלו מורים דווקא על ההקבלה שחפץ לטריס ליצור בין הנבל המתחזה ביצירה לסביבה הקרובה של הקורא; והתנצלויותיו המדומות באו למשוך את הקורא ליצור את האנלוגיה בין הסיפור ל'בעלי המופת' החסידים. דבר זה ניכר גם במילים העבריות בהן בחר המתרגם להשתמש שהיו שגורות בשיח האנטי חסידי ('איש מרמה' החפץ 'להגדיל שמו בקרב הארץ', 'מתראה כאיש צדיק', 'לוקח לבות ההמון', 'אנשים בני בלי דעת', 'בוערים ופתאים' ש'אור האמת לא נגה עליהם' וכו'), כמו גם בהדגשה ובהעצמה של מוטיבים נפוצים בטיעוני המתנגדים לחסידות (הצלחת הנוכל בעיר קטנה דווקא, לבושי הלבן של הרמאי, גניבת לבות

<sup>18</sup> לוקיאנוס, תולדות (לעיל הערה 2), עמ' כ.

<sup>19</sup> שם, עמ' כה.

ההמון והוצאת כספים בערמה, עשיית מופתים מדומים, ענייני גלגול וגירוש שדים, טענות לנבואה, ריפוי חולים, ידיעת עתידות ונסתרות דרך מרגלים, זיוף חווייה מיסטית, הונאת הציבור דרך הפצת שבחים מוגזמים ומדומים, שחיתות מינית, אלימות, ועוד הרבה). כל אלו אמנם הופיעו במקור היווני אך בתרגום הפליג לטריס בציור צבעוני שלהם כך שהסיפור ייתפס בעיני הקורא כחלק מהספרות האנטי לגנדרית המוכרת לו היטב.<sup>20</sup> הטקסט הלוקיאני העברי הובן בידי הקוראים כמכוון כלפי הצדיקים והחסידים בני הזמן גם אם העלילה הייתה רחוקה במקום ובזמן וגם אם מיני רמאות דוגמת זיוף אורקל היו זרות לו. לטריס לא היה צריך להזכיר בהערותיו שמות של צדיקים בני זמנו (כמו שעשה ווילאנד שהזכיר את קאליוסטר) משום שאלו צצו מיד בדמיונו של הקורא העברי בגליציה. הדמיון בין אלכסנדר לצדיקים היה ברור אך לא בכך הסתכם העניין. גם מתנגדיו של אלכסנדר בסיפור הצטיירו עתה כמשכילים. לטריס הרבה להדגיש בתרגום את מעלתם של אלו ההולכים לאור התבונה, את אותם 'אנשי הדעת', ואת אותו 'איש משכיל הרואה ללבב' המכיר מיד את 'המרמה והתחבולה'. בשעה שלוקיאנוס דיבר באופן ספציפי על אפיקורס כמתנגד לאלכסנדר טשטש לטריס את הזיהוי הישיר, השמיט את שמו של אפיקורס בכל מקום והפך את הדמות לדמות טיפולוגית של 'משכיל' ו'איש דעת'. הסצנה בה אלכסנדר קורא לשרוף את ספרי אפיקורס הופכת כאן לסצנה של שריפת ספרי משכילים בכלל. עיבוד מעין זה ניכר גם בהכרזה הנמלצת ששם לטריס בפי לוקיאנוס בסוף היצירה, שבה נשמט שוב שמו של אפיקורס ובאו דברים כלליים על 'המשכילים בעם': 'לבי בטוח כי המכתב הזה יפיץ אור על אורח אנשים מדיחים אשר יפרשו רשת לכל איש תם. ישרים יראו ויקחו מוסר לבלתי לכת אחרי התוהו, לבלתי האמין לקול נוכלים, אכן לאהוב האמת בכל מאדם, לדרוש תושיה ומזמה ולבלתי נטות ימין או שמאל מאשר תצוה אותם תבונתם, אשר דבריה דברי אלהים חיים, ועצתה תכון לעד'. לטריס לא הצליח להתאפק כאן, חשף את פניו והוסיף הערה ארוכה על דבר הרמאים המופיעים בכל דור ודור ומפיצים דברי נוכלות, דוגמת האמונה בגלגול נשמות, אותה הפיצו גם החסידים בני

<sup>20</sup> על גלגולם של מוטיבים מעין אלו בספרות העברית ראו דב סדן, 'אנשי מרמה', אורלוגין 8 (1953), עמ' 222-226.



גם אם המשכיל בסיפור לא הכריע את אלכסנדר, ומיתתו המשונה של הנוכל לא נגרמה בעטיו, הרי שהאמונה באור והתבונה לא נפגמה. היצירה הייתה מעין קריאה ליחיד לעמוד מנגד ל'המון הנבער' ההולך בחושך. דברים אלו תאמו למגמותיו הכלליות של לטריס, שחפץ להעלות על נס בקובץ 'הצפירה' כל 'אוהב דעת וחכמה', 'הנלווים עם הישרים בלבותם אשר בקרבן אין נפתל'. ואל משכיל מעין זה קרא: 'שטי כזב והבלי שוא לא יעורו עינך, ולא תירא מפני חמת אנשים עקשי לב אשר מזה ומזה יעמדו לשטן לך, ומיראים אותך בסעיפיהם והבליהם'.<sup>22</sup>

התמונה הססגונית המצטיירת כאן היתה גם המגרעת של התרגום, ונראה שאין טעם לבחון את תרגומו של לטריס לפי מידת נאמנותו למקור (ונאמנות זו מפקפקת מכמה וכמה בחינות) אלא לפי הכוונות שהובלעו בו ומטרותיו החדשות. הטקסט הלוקיאני נתפס בעיני לטריס כטקסט אנטי חסידי ולא רק כיצירת מופת משנים עברו. נאמנים דבריו של לטריס במקום אחר בו הצהיר על דרך תרגומו וכתב: 'אלה אשר לקחתי ממשוררי העמים, רבת היגיעה יגעתי בהם, ולא העתקתי אותם כדרך המעתיקים, כי ברוב עמל עשיתם לפועל כפי, וברוח נכון אגיד לעיני השמש: לי המה!'.<sup>23</sup> אם כן,

<sup>21</sup> לוקיאנוס, תולדות (לעיל הערה 2), עמ' כב-כג.

<sup>22</sup> מאיר לטריס, 'דבר אל הקורא', הצפירה, ז'ולקווה תקפ"ג, עמ' 1.

<sup>23</sup> מאיר לטריס, אילת השחר: כולל שירים חדשים, ז'ולקווה תקפ"ה, עמ' ג. לטריס תרגם ועיבד בקובץ זה שירים של שילר, ביירון, וירגיליוס ואחרים. על דברים דומים שב גם במקומות אחרים. כך למשל באיגרת אל יצחק ארטור: קהלת, פטרבורג תרמ"א, עמ' 163-164. לימים נודע לטריס בתרגומו החופשי לפאוסט (לו קרא 'בן אבויה'), תרגום שעורר רעש גדול בשל אי הדיוקים שנתגלו בו ובשל נטייתו של לטריס לייחד את הטקסט ולהוסיף עליו משלו. ראו יהודה אריה קלוזנר, 'בן אבויה ופאוסט: השוואה ספרותית', תרביץ ט (תרצ"ח), עמ' 375-394; אתי קריסטל-וייסבלאי, "רבי מאיר רימון מצא תוכו אכל קליפתו זרק": התרגום העברי הראשון ל"פאוסט" בהקשרו התרבותי-יהודי, דפים למחקר בספרות 14-15 (2005), עמ' 321-336. על דרכו בתרגום שירה ראו יהודה פרידלנדר, 'לבחינת יצירתו של מאיר הלוי לטריס (פרק בספרות משווה)', ספר בר אילן, קובץ העשור, ב, בעריכת מנחם צבי קרדי, רמת גן תשכ"ח, עמ' 21-30.

במקרה שלפנינו, אין מדובר אלא ב'לוקיאנוס עברי', ביצירה חדשה, שהמתרגם עיבד לפי נטיות רוחו עד שנעשתה שלו. לטריס קיווה שאחרים יצעדו בעקבותיו בתרגום ועיבוד הסאטירות של לוקיאנוס וכתב: 'ומי יתן ויקום בינינו איש שכל וטוב טעם, אשר ידע לעשות כמתכונתו גם בשפת עבר, לשרש בלשון ערומים המנהגים הנשחתים אשר צמחו בין עמינו, ויהיה לתהלה בקרב הארץ'.<sup>24</sup> למרות דברים נחרצים אלו לטריס היה בין המתרגמים היחידים של לוקיאנוס לעברית במאה התשע עשרה. שנים מאוחר יותר פרסם שלמה רובין תרגום קצר ('הלצה קדמוניה');<sup>25</sup> ורק במחצית השנייה של המאה העשרים נוספו תרגומיהם המדויקים של שמעון הלקין, דניאל גרשנזון ('סיפורי אמת ועוד') ושמואל שקולניקוב ('חיים למכירה'), אך באלו כבר נעדרה הנימה הפולמוסית האקטואלית שהייתה מנת חלקם של ווילאנד, לטריס ומשכילים אחרים.<sup>26</sup> על כל פנים ברור שתרגומו המוקדם של לטריס איננו רק פרק חשוב בהתקבלות לוקיאנוס בתרבות העברית אלא גם יצירה נשכחת ורבת ענין של ספרות ההשכלה שמן הראוי לשוב ולעין בה בהקשרה.

<sup>24</sup> לוקיאנוס, תולדות (לעיל הערה 2), עמ' יד.

<sup>25</sup> שלמה רובין, הלצה קדמוניה על ראשי פילוסופי היונים הקדמונים, קראקא תרנ"ז; הנ"ל, תהלת הכסילים או צואת בעור בן חמור, קראקא תרס"ז, עמ' 79-110. תרגום זה נערך בידי רובין כחלק ממפעלו הגדול שהיה מעין ניסיון לכתוב היסטוריה משווה של 'אמונות תפלות' ברוח ההשכלה.

<sup>26</sup> שמעון הלקין, 'דיאלוגים בין המתים', מולד יט (תשכ"א-תשכ"ב), עמ' 445-448; הנ"ל, 'דיאלוגים בין האלים', במה 11-12 (תשכ"ב), עמ' 62-66; שמעון הלקין ודניאל גרשנזון, סיפורי אמת ועוד, תל אביב תשמ"ח; שמואל שקולניקוב, 'חיים למכירה', עיון לט (תשנ"א), עמ' 423-439.